

Λένα Διβάνη

Ιστορικός - Παν/μιο Αθηνών

Η ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ ΚΑΙ ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΤΗΣ ΜΕΣΗΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ

Όταν το Μάρτιο του 44 έφτασε στη Μέση Ανατολή η είδηση της δημιουργίας κυβέρνησης του βουνού, δηλαδή της ΠΕΕΑ, παρατηρήθηκε μεγάλη κινητικότητα στο εκεί αριστερό κίνημα. Οι καθοδηγητικοί υπεύθυνοι των αντιφασιστικών οργανώσεων αποφάσισαν να δώσουν τη μεγαλύτερη δυνατή δημοσιότητα στο γεγονός. Έκαναν επιπλέον την εκτίμηση ότι εκείνη η συγκυρία ήταν η πιο κατάλληλη για να στηρίξουν έμπρακτα τον αγώνα των ομοϊδεατών τους στην κατεχόμενη Ελλάδα και να «εκβιάσουν» την είσοδό τους στην επίσημη κυβέρνηση. Ο Γιάννης Σαλάς, γραμματέας της ΑΣΟ και κύριος υπερασπιστής της ιδέας να εκδηλωθεί ανοιχτά ο στρατός υπέρ της ΠΕΕΑ, απαντούσε στους πιο διστακτικούς συναγωνιστές του ότι μια τέτοια κίνηση α) Θα απεδείκνυε την ανεδαφικότητα των σχεδίων που πιθανότατα εξύφαινε η εξόριστη πολιτική ηγεσία και οι άγγλοι, περί διαλύσεως του προοδευτικού στρατού και μετατροπής του σε τάγμα πραιτωριανών, β) θα διατυμπάνιζε την απομόνωση της κυβέρνησης Τσουδερού από το λαό και το στρατό και φυσικά γ) θα την εξωθούσε σε συνεργασία με την πραγματικά λαϊκή, πατριωτική κυβέρνηση του βουνού. Άλλωστε, όπως τόνισε και αργότερα στην απολογία του ο Σαλάς, ο Πέτρος Ρούσος τον ενθάρρυνε ήδη από τον Αύγουστο του 43, που επισκέφθηκε τη Μ. Ανατολή, να εκδηλωθεί τη στιγμή που θα σχηματιζόταν κυβέρνηση από την Αντίσταση. Βεβαίως υπήρχε το ρίσκο να διαλυθεί ο στρατός, αλλά, του ξεκαθάρισε ο Ρούσος, «κι αν διαλυθεί, θα είναι κέρδος 100% γιατί εμείς σας υπολογίζουμε σαν δύναμη του βασιλιά»¹.

Η μάλλον βιαστική αυτή απόφαση υλοποιήθηκε τις τελευταίες μέρες του Μαρτίου. Ο στρατός και το ναυτικό, δια των επαναστατικών επιτροπών,

1. Γ. Αθανασιάδης, Η πρώτη πράξη της ελληνικής τραγωδίας, σελ. 209. Ο Ρούσος δεν το παραδέχεται, το ίδιο και ο Χ. Χιωτάκης που αναφέρει στο βιβλίο του ότι ήταν παρών όταν ο Ρούσος είπε στο Σαλά ότι θα έχουν ουσιαστικά αποτύχει αν δεν κάταφερναν να πάνε απείραχτο το στρατό στην Ελλάδα (Γ. Χιωτάκης, Πολιτικές θύελλες 3, σελ. 378).

εκδηλώθηκε υπέρ της εθνικής ενότητας. Τους εξεγερμένους ενθάρρυναν εμμέσως οι φιλελεύθεροι υπουργοί και ο Ε. Βενιζέλος, μόνο και μόνο για να εξωθήσουν τον Τσουδερό σε παραίτηση, όπερ και εγένετο. Όταν όμως στα μέσα Απριλίου ο Βενιζέλος ανέλαβε την πρωθυπουργία το πρόβλημά του ήταν, πώς θα αντιμετώπιζε το κίνημα και όχι η επίτευξη συναίνεσης. Την όξυνση της κατάστασης επέτεινε και η κακή σύμπτωση της ασθένειας του μετριοπαθούς Eden. Με αυτή την αφορμή ο Churchill ανέλαβε γεμάτος εμπαθή ενθουσιασμό το έργο της δυναμικής κατάπνιξης του στρατιωτικού κινήματος². Ο βρετανός πρωθυπουργός πίστευε ότι «καμιά συνδιαλλαγή δεν πρέπει να γίνει με τους στασιαστές. Πρέπει να παραδοθούν άνευ όρων και να αποπλιστούν»³. Κι αυτό παρ' όλο που η στρατιωτική ηγεσία προτιμούσε ηπιότερες λύσεις από τη βίαιη καταστολή⁴ — λύσεις δηλαδή οι οποίες θα διευκόλυναν και τις πολιτικές συγκλίσεις που είχαν συναποφασίσει να προωθήσουν οι βρετανοί με την εξόριστη ελληνική κυβέρνηση.

Στις 23 και 24 Απριλίου η τάξη επιβλήθηκε βιαίως στο στόλο της Αλεξάνδρειας και στο στρατό με δυσάρεστα επακόλουθα : εκτός από τους νεκρούς και τους τραυματίες υπήρχε και ένα ακόμα θύμα των εξεγέρσεων και της καταστολής τους: η εθνική ομοψυχία, φρούτο εξωτικό βεβαίως στην Ελλάδα αλλά απολύτως αναγκαίο σε εκείνη τη συγκυρία. Με το πρόσχημα της απειθαρχίας σε καιρό πολέμου, ο στρατός εκκαθαρίστηκε εντελώς από τους δημοκρατικούς και τους αριστερούς και στελεχώθηκε με τους πιστούς στην κυβέρνηση. Η τραγική ειρωνεία ήταν ότι οι κινηματίες που φιλοδόξησαν να βοηθήσουν την αριστερά να συμμετάσχει επισήμως στο πολιτικό παιχνίδι με τη θριαμβευτική είσοδό τους στην κυβέρνηση, αυτοί ακριβώς έσκαψαν ακουσίως το έδαφος κάτω από τα πόδια της.. Έστρεψαν το στρατό της Μ. Ανατολής σε πολύ συντηρητικές κατευθύνσεις και επιπλέον σπίλωσαν το μητρώο της αριστεράς με ένα ακόμα ατόπημα, πράγμα που σήμαινε κακή διαπραγματευτική θέση στην επικείμενη συνδιάσκεψη στο Λίβανο. Πραγματικά όταν ο Γ. Παπανδρέου ανέλαβε αιφνιδίως στις 24.4 την πρωθυπουργία με απόλυτη στήριξη του FO, ξεκαθάρισε ότι το πρόβλημα δεν ήταν πλέον η επιστροφή ή όχι του βασιλιά, αλλά το γεγονός ότι η αριστερά διεκδικούσε για πρώτη φορά μεγάλο μερίδιο της εξουσίας. Γιαυτό και φρόντισε να χρησιμοποιήσει το κίνημα ως όπλο εναντίον της.

2. Βλ. τη συμμετοχή του Αλέξανδρου Κιτροέφ, Η βρετανική πολιτική και το κίνημα στη Μ. Ανατολή, στα δημοσιευμένα πρακτικά του διεθνούς ιστορικού συνεδρίου «Η Ελλάδα 1936-44: Δικτατορία - Κατοχή - Αντίσταση», Μορφωτικό Ινστιτούτο Α.Τ.Ε., Αθήνα, 1989, σελ. 541-552.

3. FO 371/43702, R 7039.

4. Α. Κιτροέφ, ο.π.

Στην προκήρυξή του προς τις ένοπλες δυνάμεις διευκρίνιζε: «Οι υποκινηταί της στάσεως θα τιμωρηθούν αναλόγως με τας ευθύνas των. Και θα αρχίση αμέσως η ανασύνταξις, η πειθαρχησις και η έμπνευσις των πολεμικών μας δυνάμεων»⁵. Η «ανασύνταξις» μεταφραζόταν σε περιορισμό των μισών στρατιωτών του στρατού ξηράς και 3000 περίπου ανδρών του πολεμικού ναυτικού σε στρατόπεδα συγκέντρωσης στην Αίγυπτο, το Σουδάν, την Κυρηναϊκή και την Ερυθραία⁶, δηλαδή την πλήρη εκκαθάριση κάθε δημοκρατικού - αριστερού στοιχείου από τις ένοπλες δυνάμεις. Όπως έχει σωστά παρατηρηθεί, ο φόβος του κομμουνισμού οδήγησε από κει και πέρα στη σύμπραξη συντηρητικών, δημοκρατικών και βασιλοφρόνων αξιωματικών και στη γέννηση ενός νέου τύπου στο στρατό αλλά και στην πολιτική: του εθνικόφρονα⁷.

Για να ανακαλυφθούν οι υποκινητές της εξέγερσης ενοχοποιήθηκε τέτοιο πλήθος ναυτικών που δεν επαρκούσαν τα μέλη των ανακριτικών συμβουλίων. Πολιτικός σχολιαστής του Observer κατάπληκτος σχολίαζε στις 30.4: «Πώς είναι δυνατόν να μουν οι ηγέτες των ανταρτών σε μια κυβέρνηση που θα τιμωρήσει αυστηρά όλους όσους συμμετείχαν στις πρόσφατες ταραχές;»⁸. Προς αυτήν την κατεύθυνση στρέφονταν επίσης συγκεκριμένα μέλη του βρετανικού κοινοβουλίου. Στις 26.4.44 κατατέθηκε κοινοβουλευτική ερώτηση που ζητούσε από τον Churchill να κάνει μια κατευναστική δήλωση σχετικά με την κρίση των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων, με το σκεπτικό ότι η παροχή γενικής αμνηστίας θα διευκόλυνε την αποκατάσταση της τάξης αλλά και της εθνικής ενότητας⁹. Βεβαίως η απειθαρχία σε καιρό πολέμου είναι σοβαρότατο και αξιόποينو παράπτωμα, αλλά ήταν φανερό ότι ένα μεγάλο μέρος της ευθύνης ανήκε στα πολιτικά σφάλματα της εξόριστης κυβέρνησης, γεγονός που παραδέχονταν και στελέχη του FO ακόμα. Όπως σχολίαζε σε υπηρεσιακό υπόμνημα ο Lasky του Νότιου Τομέα του FO «η μακρά καθυστέρησης για την ανεύρεση λύσης που ακολούθησε την επίσκεψη των έξι ανταρτών τον Αύγουστο του 43 και η ευρέως διαδεδομένη φήμη ότι ο Τσουδερός είναι εναντίον της συνεργασίας με τους αντάρτες, έφερε τους άνδρες σε τέτοιο σημείο που θα αποδεχόνταν κάθε

5. Γ. Παπανδρέου, *Η απελευθέρωσις της Ελλάδος*, σελ. 44.

6. Β. Νεφέλουδης, *Η εθνική αντίσταση στη Μ. Ανατολή*, Θεμέλιο, 1981, τ. Β', σελ. 170.

7. G. Alexander, *Η κρίση αποστράτευσης*, στο συλλογικό «*Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950*», Θεμέλιο, σελ. 263-284.

8. Παρατίθεται στον Γ. Ανδρικόπουλο, 1944 *Κρίσιμη χρονιά*, Διογένης, Αθήνα, 1974, τ. Α', σελ. 114.

επιτροπή που θα σχηματιζόταν στην Ελλάδα ανεξαρτήτως προσώπων»¹⁰.

Ο Γ. Παπανδρέου όμως αρνιόταν να αναγνωρίσει ελαφρυντικά στους στασιαστές ακόμα και τη στιγμή που προετοιμάζε την υλοποίηση του αιτήματός τους, την είσοδο δηλαδή της αριστεράς στην κυβέρνηση. Η αντίφαση δεν υπάρχει στην πραγματικότητα. Ο ρεαλιστής Παπανδρέου αντελήφθη ότι η σκληρή τιμωρία των εξεγερθέντων — με δήθεν αυστηρώς στρατιωτικά κριτήρια — θα αδυνάτιζε τα επιχειρήματα των αριστερών αντιπροσώπων, αφού ολόκληρο το παλαιοπολιτικό μπλοκ θα τους αντιμετώπιζε ως ηθικούς αυτουργούς αυτού του εγκλήματος κατά της πατρίδας. Ειρήσθω εν παρόδω ότι έτσι θα χρησιμοποιούσε — δικαίως αυτή τη φορά — και τη δολοφονία του Ψαρρού. Συζητώντας με το βρετανό πρέσβυ R. Leeper εν όψει του Λιβάνου στις 8 Μαΐου, του δήλωσε κατηγορηματικά ότι θα αρνηθεί κάθε πίεση του ΕΑΜ να δώσει αμνηστία στους στασιαστές ακόμη κι αν η άρνησή του προκαλέσει ρήξη: «Ετοιμάζονται στρατοδικεία και δεν πρέπει να υπάρξει πολιτική παρέμβαση στην κανονική στρατιωτική διαδικασία... Υπαναχώρηση θα σήμαινε το τέλος των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων στη Μ. Ανατολή»¹¹.

Πραγματικά ο Παπανδρέου στο Λίβανο, αφού εξασφάλισε την υποστήριξη όλων των μη αριστερών συνέδρων, χαρακτήρισε το κίνημα «έγκλημα κατά του Έθνους, το οποίο τραυμάτισε βαρύτατα την τιμήν της Ελλάδος». Η ψυχολογική πίεση έδωσε καρπούς: η αντιπροσωπεία της αριστεράς αναγκάστηκε να στείλει τηλεγράφημα στον Churchill απολογούμενη για τα «λυπητερά γεγονότα του Απριλίου και τους άφρονες εξεγερμένους»¹². Αργότερα βέβαια, πιο ψύχραιμος και καλύτερα πληροφορημένος ο Π. Ρούσος θεώρησε την απολογία «βιασμένη και πολιτικά εσφαλμένη, που δημιούργησε δικαιολογημένες συγχύσεις»¹³, αλλά ήταν κατόπιν εορτής. Πόσο μάλλον αφού η αριστερά είχε συνυπογράψει το λεγόμενο Συμβόλαιο του Λιβάνου που προέβλεπε σκληρή τιμωρία των υπευθύνων.

Η καταδίκη του κινήματος από την ΕΑΜική αντιπροσωπεία στο Λίβανο είχε σοβαρές επιπτώσεις και στην τύχη των χιλιάδων στρατιωτών,

10. FO 371/43702, R 7081. Ακόμα και ο Paget (Αρχηγείο Μέσης Ανατολής) είχε τη γνώμη ότι το όλο θέμα είχε πολιτικές ρίζες και αντιμετωπιζόταν από τον Παπανδρέου με πολιτικά κίνητρα επίσης. Στις 25 Ιουλίου τηλεγράφησε στο Πολεμικό Συμβούλιο:

«Λόγω του ότι οι θανατικές καταδίκες θα εκτελεστούν για πολιτικούς λόγους, δεν μπορώ να ασκήσω το δικαίωμα της επικύρωσης διότι οφείλω να στηρίξω το σκεπτικό μου σε στρατιωτική βάση και στη διαδικασία των δικών. Συνεπώς θα αφήσω τις ευθύνες στα χέρια της ελληνικής κυβέρνησης». (FO 371/43703, R 11912).

11. Γ. Ανδρικόπουλος, *ο.π.*, σελ. 147.

12. FO 371, R 7649/745/19.

13. Στη δεύτερη έκθεση του Πέτρου Ρούσου προς το πολιτικό γραφείο του ΚΚΕ στα μέσα Ιουνίου 1944 (στον Γ. Ανδρικόπουλο, *ο.π.*, τ. Β', σελ. 171).

ναυτών και σημαντιών που ήταν κλεισμένοι σε στρατόπεδα συγκεντρώσεως. Σύμφωνα με τις μαρτυρίες τους, είχαν ζητήσει και είχε γίνει σιωπηρώς δεκτό, να αναγνωριστούν ως τμήματα του ΕΛΑΣ. Μετά την αποκήρυξη όμως η μεταχείρισή τους χειροτέρεψε πάρα πολύ¹⁴.

Εν τω μεταξύ από τον Ιούνιο άρχισαν να συγκροτούνται στρατοδικεία και ναυτοδικεία για τους υπόδικους του κινήματος. Οι δίκες των ναυτών έλαβαν χώρα μέσα στο πλοίο «Ιωνία» ώστε να αποκλειστεί το ακροατήριο. Οι μοναδικοί μάρτυρες υπήρξαν πέντε ή έξι δημοσιογράφοι. Εκείνες των στρατιωτικών έγιναν στο Κασσασίν σε καθεστώς «εκτός επιτρεπομένων ορίων» (out of bounds). Η κατηγορία που απαγγέλθηκε στους υποδίκους ήταν «απειθαρχία σε καιρό πολέμου δι' ανταρσίας η οποία έβαλε σε κίνδυνο την πολεμική προσπάθειαν». Σύμφωνα με τις μαρτυρίες των περισσοτέρων πηγών, οι δίκες αυτές ήταν παρωδία απονομής της δικαιοσύνης. Χωρίς ακρατήριο, χωρίς τη δημοσίευση επίσημων πρακτικών, στηριγμένες σε ψευδείς ή θολές μαρτυρίες, αποκλείοντας κάθε αναφορά στα πολιτικά αίτια της εξέγερσης, οι δίκες φαίνεται ότι χρησιμοποιήθηκαν απλώς ως πρό-σχημα για την εκκαθάριση των αριστερών από τις ένοπλες δυνάμεις και τον εκφοβισμό των υπολοίπων¹⁵.

Είναι χαρακτηριστικό το σχόλιο του ναυάρχου Rowlings, ο οποίος παρακολούθησε ως παρατηρητής τις δίκες και έστειλε έκθεση στο FO: (Σ.Σ. Αναφέρεται σε έναν μάρτυρα κατηγορίας). Το πιο πιθανό είναι όσα λέει να είναι αβάσιμες πληροφορίες και το γιατί τον εξέταζαν επί τόση πολλή ώρα τα μέλη του δικαστηρίου ήταν ένα μυστήριο για το ακροατήριο που βαρέθηκε να τον ακούει¹⁶. Ακόμα χαρακτηριστικότερο είναι το γεγονός ότι ο εφέτης Καρακουλάκης, μάρτυρας υπεράσπισης στην 1η δίκη του Κασσασίν, απολύθηκε από τη θέση του νομικού συμβούλου του υπουργείου Στρατιωτικών γιατί χαρακτήρισε πολιτικό το αδίκημα των στασιαστών¹⁷.

Το αποτέλεσμα των δικών ήταν πάνω από δέκα θανατικές καταδίκες και πολύ περισσότερες σε ισόβια δεσμά. Το γεγονός προκάλεσε τη δημοκρατική κοινή γνώμη, τα βρετανικά συνδικάτα, κύκλους διανοουμένων και το Εργατικό Κόμμα. Τριάντα οκτώ μέλη της Βουλής των Κοινοτήτων και έξι της Βουλής των Λόρδων υπέγραψαν αίτηση προς τον Παπανδρέου υπέρ της ακύρωσης των θανατικών ποινών¹⁸. Ο Eden φρόντισε να μην πάρει

14. Βλ. ενδεικτικά στο Β. Νεφελούδη, Η εθνική αντίσταση στη Μέση Ανατολή, τ. Β', σελ. 170 και 177.

15. Στέφ. Φίλος, Η υπόθεση του ναυτικού 1944-1948, Φιλιππότης, 1985, σελ. 72-3.

16. FO 371/43703, R 11012.

17. Γ. Χιωτάκης, Πολιτικές θύελλες 3, σελ. 388.

18. FO 371/43703, R 10858.

μεγάλη δημοσιότητα το θέμα μέχρι να λυθεί το πρόβλημα σε συνεργασία με τον Παπανδρέου, ο οποίος αντιμετώπιζε εκείνη την εποχή την άρνηση του ΕΑΜ να μπει στην κυβέρνηση με τους δυσμενείς όρους, που συμφωνήθηκαν στο Λίβανο. Στις 30 Ιουνίου η κεντρική επιτροπή του ΕΑΜ είχε καταγγείλει τον Παπανδρέου μεταξύ των άλλων και γιατί «συνεχίζει τις δίκες και καταδικάζει σε θάνατο τους αντιφασίστες του στρατού της Αιγύπτου. Εν συνεχεία έθετε όρο για τη συμμετοχή του στην κυβέρνηση τη μη εκτέλεση των θανατικών καταδικών, τη χορήγηση αμνηστίας και την ανασυγκρότηση του στρατού με κριτήριο το αξιόμαχο και όχι τα φρονήματα. Η πίεση υπέρ της αμνηστίας αυξήθηκε στο τέλος Ιουνίου — αρχές Ιουλίου από τις εφημερίδες που προέβαλαν έντονα τις εκκλήσεις των μελών του Κοινοβουλίου για αμνηστία²⁰.

Εν τω μεταξύ οι αρμόδιοι στο FO προσπαθούσαν να διαμορφώσουν τη δική τους άποψη μετρώντας τα υπέρ και τα κατά της εκτέλεσης των θανατικών ποινών. Στις 3 Ιουλίου ενημέρωσαν το Leeper σχετικά: «Υπέρ = είναι απαραίτητο για να αποκατασταθεί η τάξη στις ένοπλες δυνάμεις και να μη δοθεί η εντύπωση ότι η ελληνική κυβέρνηση είναι αδύναμη (είναι δυνατό επιχείρημα μάλλον δεν αξίζει το τίμημα που πρέπει να πληρωθεί). Κατά = θα προξενήσει αναστάτωση και στη Μ. Βρετανία και στην Ελλάδα. Ήδη υπάρχουν ενδείξεις ότι οι εκτελέσεις θα προκαλέσουν έντονη κριτική των αριστερών στη Βουλή. Τέλος χωρίς αμφιβολία, θα προσθέσει δυσκολίες στην επίτευξη της εθνικής ενότητας». Επειδή δε γνώριζαν ότι ο Παπανδρέου μάλλον θα επέμενε στις εκτελέσεις, συμβούλεψαν τον Leeper: «Είναι πολύ βασικό να διαλύσετε κάθε ιδέα ότι αυτοί οι άνδρες κινήθηκαν με πολιτικά κίνητρα, οσοδήποτε λαθεμένα κι αν ήταν. Έγινε γνωστό ότι ένας από τους κρατούμενους βρέθηκε με 5000 λίρες. Τέτοια αποδεικτικά στοιχεία θα σας βοηθήσουν να υποστηρίξετε ότι αυτοί οι άνδρες είναι επαγγελματίες προβοκάτορες με κίνητρο το κέρδος και όχι τα πολιτικά τους πιστεύω»²¹.

Διαπιστώνουμε ότι και το FO προσπαθεί να ελαχιστοποιήσει από την υπόθεση της εξέγερσης την πιο ουσιαστική της διάσταση, την πολιτική, γιατί μόνον έτσι η καταδίκη των εξεγερμένων θα εθεωρείτο εύλογη και δίκαιη. Ο Γ. Παπανδρέου απέφευγε όσο του ήταν δυνατόν να πάρει επίσημα θέση υπέρ ή κατά των εκτελέσεων. Πρώτα ήθελε να δει πως θα αντιμετωπίσει τους νέους όρους που έθεσε το ΕΑΜ για να μπει στην κυβέρνηση.

19. Γ. Ανδρικόπουλος, *ο.π.*, τ. Α', σελ. 251.

20. Βλ. το χαρακτηριστικό άρθρο του Daily Worker της 1 Ιουλίου 44 με τίτλο «Βου-
λευτές ζητούν επιείκεια για τους Έλληνες ναύτες».

21. FO 371/43702, R 10185.

Τελικά στις 5 Ιουλίου ανακοίνωσε στο Leeper την απόφασή του να αποκηρύξει δημόσια το ΕΑΜ, απορρίπτοντας τους όρους του ως απαράδεκτους και ζήτησε πλήρη βρετανική κάλυψη αυτής της πρωτοβουλίας.

Ο Eden όμως έβλεπε πιο σύνθετα την κατάσταση. Αντιλαμβανόταν ότι μια τέτοια ρήξη με το ΕΑΜ θα είχε συνέπειες. Θα τους ανάγκαζε λόγω χάριν να αποσύρουν εσπευσμένα τους βρετανούς αξιωματικούς συνδέσμους από τα ελληνικά βουνά, θα τους έφερνε στη δυσάρεστη θέση να συγκρουστούν με τους σοσιαλιστές του υπουργικού συμβουλίου, την αριστερή κοινή γνώμη, τους αμερικανούς, τους σοβιετικούς κ.λπ. Αυτό θα ήταν πάρα πολύ προστιθέμενο στο σάλο που ασφαλώς θα ξεσήκωνε η εκτέλεση των θανατικών αποφάσεων²². Με αυτό το σκεπτικό ο Eden πιέζει ξανά τον Παπανδρέου να κρατήσει επιεικέστερη στάση.

Ο Έλληνας πρωθυπουργός, ελπίζοντας να κερδίσει και τη βρετανική συμπαράσταση για την αδιάλλακτη στάση του απέναντι στην αριστερά και να εκτελέσει τις καταδίκες, απέφυγε να πάρει θέση ισχυριζόμενος ότι διερευνά τις απόψεις των στρατιωτών επισκεπτόμενος τα στρατόπεδα και συζητώντας μαζί τους το θέμα. Τα συμπεράσματα που έβγαλε ήταν, έλεγε, συντριπτικά. Κατόρθωσε μάλιστα να επηρεάσει και τον Leeper, ο οποίος ενημέρωσε το FO ότι κατά πληροφορίες του «κάθε αξιωματικός του ελληνικού ναυτικού πιστεύει ότι θα γίνει άλλη μια ανταρσία στο ναυτικό αν δεν εκτελεστούν οι καταδίκες. Αυτή τη φορά μάλιστα θα ρίχνουν τους αξιωματικούς στη θάλασσα όταν το πλοίο θα βρίσκεται στα ανοιχτά και όχι στα λιμάνια!» Συμπλήρωσε την κινδυνολογία με αναφορά στη φήμη, ότι επίκειται παραίτηση του ναυάρχου Βούλγαρη, την οποία θα ακολουθήσει η μεγάλη πλειοψηφία των αξιωματικών²³.

Ο Eden όμως δεν είχε να αντιμετωπίσει μόνον την αδιαλλαξία του Παπανδρέου αλλά και το πολεμοχαρές πείσμα του Churchill, ο οποίος αγνοώντας τις πολιτικές επιπτώσεις υπερθεμάτιζε στην εκτέλεση των «θερμοκέφαλων» Ελλήνων. Στις 11 Ιουλίου έγραψε στον Eden: «Ασφαλώς πρέπει να βοηθήσουμε ή και να πιέσουμε ακόμα για την εκτέλεση των θανατικών ποινών των στασιαστών. Ένας άγγλος αξιωματικός έχασε τη ζωή του καταστέλλοντας την ανταρσία. Δώσαμε πολύ στρατιωτικό υλικό στους Έλληνες κι αν δεν πρόκειται να διατηρήσουν την πειθαρχία τους, αυτό πρέπει να επιστραφεί»²⁴.

Ο Eden προσπαθεί ακόμα μια φορά να μαλακώσει την αδιαλλαξία του

22. Γ. Ανδρικόπουλος, ο.π., σελ. 258.

23. FO 371/43702, R 10728.

24. Ό.π.

και να τον πείσει να τηλεγραφήσει στον Παπανδρέου ο ίδιος προσωπικά — γνωρίζοντας προφανώς ότι ο λόγος του Churchill είχε μεγάλο βάρος. Του αναφέρει μάλιστα ψευδώς, ότι έχουν σχεδόν πείσει τον Έλληνα πρωθυπουργό να μετατρέψει τις ποινές: «Ο Παπανδρέου χωρίς αμφιβολία αντιλαμβάνεται εκ πείρας ότι πολιτικές εκτελέσεις τείνουν να οδηγούν σε διαρκείς αντεκδικήσεις στην Ελλάδα και ότι αφήνουν εν συνεχεία μακροχρόνια σημάδια στην πολιτική ζωή»²⁵.

Ο Churchill όμως δεν ήταν εύκολος αντίπαλος. Στις 15 Ιουλίου του απάντησε: «Εκπλήσσομαι βλέποντάς σας να γράφετε ότι οι στασιαστές θα αντιμετωπίσουν πολιτικές εκτελέσεις. Δεν είναι καθόλου πολιτικές εκτελέσεις αλλά τιμωρία ανδρών ενόχων για ένα από τα χειρότερα εγκλήματα σε καιρό πολέμου, δηλαδή ανταρσία»²⁶. Τελικά όμως συμφώνησε απρόθυμα με τη μετριοπαθή πρόταση του Eden να «επιτρέψουν» μόνο δυο-τρεις εκτελέσεις και να μετατραπούν οι υπόλοιπες σε ισόβια²⁷. Στις 18 Ιουλίου εξουσιοδότησαν το Leeper να συζητήσει αυτήν την ιδέα με τον Έλληνα πρωθυπουργό όπερ και εγένετο. Ο Παπανδρέου με τη σειρά του πρότεινε δύο εναλλακτικές λύσεις: α) να μετατραπούν όλες οι καταδίκες σε ισόβια «ως κοινή επιθυμία της βρετανικής και της ελληνικής κυβέρνησης χάριν της εθνικής ενότητας». Ο ίδιος αδυνατούσε να πάρει την ευθύνη της μετατροπής χωρίς τη βρετανική κάλυψη γιατί δεν θα γινόταν δεκτή ούτε από τα «νομιμόφρονα στοιχεία» του στρατεύματος ούτε από την ελληνική κοινή γνώμη.

β) Αν η πρώτη λύση δεν γινόταν αποδεκτή σκόπευε να δημιουργήσει ένα εφετείο, αποτελούμενο από μέλη των τριών στρατιωτικών δικαστηρίων. Το εφετείο αυτό θα ήλεγχε τη νομιμότητα των προηγούμενων διαδικασιών και το ομόφωνο των αποφάσεων. Σ' αυτό πιθανότατα θα μείωνε λίγο τον αριθμό των καταδικασμένων σε θάνατο αλλά όσοι έμεναν έπρεπε οπωσδήποτε να εκτελεστούν²⁸.

Σε δύο μέρες το FO απάντησε στο Leeper ότι αποδέχεται την πρώτη πρόταση και τον εξουσιοδότησε να συντάξει τάχιστα τη σχετική ανακοίνωση. Κράτησε όμως μια επιφύλαξη, προς μεγάλη απογοήτευση του Παπανδρέου, τονίζοντας ότι δεν επιθυμούσε καμιά αναφορά στην επαπειλούμενη όξυνση των σχέσεων του με το ΕΑΜ, στο σταμάτημα της τροφοδοσίας του ΕΛΑΣ και την απόσυρση των βρετανών αξιωματικών-συνδέ-

25. Γ. Ανδρικόπουλος, ό.π., σελ. 272.

26. Ό.π., σελ. 280.

27. FO 371/43703, R 11129.

28. FO 371/43703, R 11295.

σμων²⁹. Αυτό ακριβώς όμως ήταν το αντίδωρο που ζητούσε ο Παπανδρέου για να μπορέσει να φανεί επιεικής προς το ΕΑΜ χωρίς να του δώσει πλεονεκτήματα. Γι αυτό εφείρε ένα άλλο εμπόδιο ώστε να μην προχωρήσει στην ανακοίνωση: το περιεχόμενο του Εθνικού Συμβολαίου. Στο Λίβανο, όπως εξήγησε, συμφωνήθηκε ότι θα διεξαχθούν οι δίκες για την ανακάλυψη και την τιμωρία των ενόχων. Η κυβέρνησή του λοιπόν, που είχε αναλάβει τη σχετική υποχρέωση, δεν είναι δυνατόν να ανακοινώσει ότι θα μετατρέψει τις ποινές πριν ολοκληρωθούν οι δίκες³⁰.

Το FO αντέδρασε αμέσως. Ήταν αδύνατον να περιμένουν την ολοκλήρωση των δικών διότι στις αμέσως επόμενες μέρες σκόπευαν να καταθέσουν μια κοινοβουλευτική ερώτηση ως πρόσχημα για τη δημόσια στήριξη της κυβέρνησης Παπανδρέου. Για να προλάβουν λοιπόν τις αντιδράσεις της αντιπολίτευσης έπρεπε να έχουν στη διάθεσή τους τη σχετική δήλωση του Παπανδρέου ότι οι θανατικές καταδίκες δε θα εκτελεστούν³¹.

Κινδυνεύοντας να χάσει ότι περισσότερο είχε ανάγκη εκείνη τη στιγμή ο έλληνας πρωθυπουργός, δηλαδή τη δημόσια δήλωση συμπαράστασης της βρετανικής κυβέρνησης, έπαιξε το τελευταίο του χαρτί. Πρότεινε στον Eden να προχωρήσει σε μονομερή δημόσια δήλωση υπέρ της μετατροπής των θανατικών ποινών. Του υπενθύμισε μάλιστα ότι νομιμοποιείται απολύτως να προβεί σε μια τέτοια ενέργεια δεδομένου ότι ο ελληνικός στρατός υπάγεται βάσει της στρατιωτικής συμφωνίας στο Βρετανικό Στρατηγείο Μέσης Ανατολής. Με αυτόν τον τρόπο και τη βρετανική στήριξη εξασφάλισε τη δήλωση στη Βουλή και απέφυγε ο ίδιος να πάρει θέση στο καυτό θέμα των εκτελέσεων.

Για να μεγιστοποιήσει όμως την πλεονεκτική του θέση χρειαζόταν ταυτόχρονα και τη δημόσια καταδίκη του αδιάλλακτου ΕΑΜ από τους βρετανούς. Με στόχο να υπερνικήσει την απροθυμία του FO ξεπέρασε τον εαυτό του σε επιχειρήματα: «(Σ. Σ. τα μεταφέρει ο Leeper στο FO) Αισθάνεται ότι έχει το δικαίωμα να σας ζητήσει να ασκήσετε αυστηρότατη κριτική στο ΕΑΜ ώστε να μην μπορέσει αυτό να εκμεταλλευτεί υπέρ του τη δήλωση που πιθανόν θα κάνετε για τις θανατικές καταδίκες. Τόνισε ότι ποτέ δεν θα ζητούσε τη βοήθειά σας εναντίον του ΕΑΜ, αν δεν ήταν πεπεισμένος ότι είναι προς το βρετανικό όσο και προς το ελληνικό συμφέρον η εγκαθίδρυση στην Ελλάδα μιας κυβέρνησης που θα στηρίζει την πολιτική της στη βάση των πιο στενών δυνατών αγγλοελληνικών σχέσεων. Δεν αγωνιά (ο Παπανδρέου) για την προσωπική του στήριξη αλλά για την

29. Ό.π.

30. FO 371/43703, R 11406.

31. FO 371/43703, R 11405.

προώθηση ενός στόχου κοινού και για τις δύο χώρες»³². Έκλεινε τη μακροσκελή του επιστολή κρούοντας τον κώδωνα του κινδύνου: αν η κυβέρνηση της Μ. Βρετανίας ανέβαλε τη δήλωση υπέρ του στο Κοινοβούλιο, ήταν αναπόφευκτο να κορυφωθεί η κρίση που σοβούσε τον τελευταίο καιρό στους κόλπους της εξόριστης³³.

Η κίνηση αυτή αποδείχτηκε αποτελεσματική. Το FO απελπίστηκε τελικά και αποφάσισε να προχωρήσει μονομερώς σε δήλωση στήριξης του Παπανδρέου (27 Ιουλίου), τονίζοντας ότι η βρετανική κυβέρνηση είχε ήδη πάρει θέση κατά των εκτελέσεων. Το μόνο που δεν κατάφερε ο Παπανδρέου ήταν η αποκάλυπτη ρήξη των βρετανών με το ΕΑΜ κι αυτό γιατί και το στρατηγείο Μ. Ανατολής αλλά και ο επικεφαλής των ΒΣΑ στην Ελλάδα C. M. Woodhouse είχαν σοβαρές αντιρρήσεις. Αυτοί σε αντίθεση με τον Παπανδρέου γνώριζαν, ότι μόνο μικρό εκστρατευτικό σώμα θα μπορούσε να σταλεί στην Ελλάδα — μια δύναμη που θα ήταν δύσκολο να αντιμετωπίσει δυναμικά ένα εχθρικό και ανεξέλεγκτο ΕΑΜ. Το συμπέρασμα που έβγαινε απ' αυτά τα δεδομένα ήταν ότι έπρεπε να διευκολυνθεί πάση θυσία η είσοδος του ΕΑΜ στην κυβέρνηση για να κρατηθεί υπό έλεγχο³⁴.

Το πρόβλημα λύθηκε απροσδόκητα στις 3 Αυγούστου 1944, όταν τηλεγράφημα από τα ελληνικά βουνά γνωστοποίησε στους ενδιαφερόμενους ότι το ΕΑΜ δέχεται να μπει στην κυβέρνηση με έναν και μοναδικό πλέον όρο: να παραιτηθεί ο Παπανδρέου. Αργότερα τον απέσυραν και αυτόν ακόμα.

Στις 8 Σεπτεμβρίου το υπουργικό συμβούλιο αποφάσισε, ύστερα από εισήγηση του Θ. Τσάτσου και του Μ. Πορφυρογένη, τη ματαίωση των εκτελέσεων «σε αναγνώριση της βαθιάς εθνικής σκοπιμότητας που επιβάλλει την εκκαθάριση του παρελθόντος»³⁵.

Ο Παπανδρέου μάλιστα αποφάσισε να αναστείλει όλες τις ποινικές διώξεις και να επιβάλλει έναντι διοικητικές κυρώσεις. Με το νέο Α.Ν. «περί οργάνωσης του Βασιλικού Ναυτικού» (Φ.Ε.Κ. 31.8.44) ο υπουργός Ναυτιλίας είχε πλέον τη δυνατότητα να αποτάξει αξιωματικούς «για λόγους τάξεως και απειθαρχίας».

Ο στόχος του Παπανδρέου ήταν πάντα να εκκαθαριστεί πλήρως ο στρατός από όλα τα δημοκρατικά και αριστερά στοιχεία — πράγμα που είχε ήδη πραγματοποιηθεί σε ένα βαθμό. Η συμμετοχή της αριστεράς στην κυβέρνηση ανέστειλε για λίγο τη διαδικασία αλλά με την ευκαιρία της ρή-

32. FO 37143/703, R 11406.

33. *Ο.π.*

34. FO 371.43733, R 11031.

35. Π. Κανελλόπουλος, *Ημερολόγιο, Κέδρος*, σελ. 629.

ξης στα Δεκεμβριανά, ο πρώτος νόμος που δημοσιεύτηκε στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως ήταν ο «περί κρίσεως, εθελουσίας εξόδου και οργανικών θέσεων αξιωματικών του Βασιλικού Ναυτικού» (Φ.Ε.Κ. 39/27.12.44 Τ.Α.). Με αυτόν το νόμο αποτάχθηκαν όλοι όσοι είχαν ανάμιξη στο κίνημα του ναυτικού ή την Εθνική Αντίσταση «ως μη εκπληρώσαντες ευσυνειδήτως τας προς την πατρίδα υποχρεώσεις των κατά τον παρόντα πόλεμον»³⁶.

36. Στέφ. Φίλος, *ο.π.*, σελ. 75-6.